

JAKUB GRUDNIEWSKI
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Historii
ORCID: [0000-0002-7122-9051](https://orcid.org/0000-0002-7122-9051)

***Die Zentrumspartei im Kaiserreich. Bilanz und Perspektiven*, Hrsg. Andreas Linsenmann, Markus Raasch, Münster: Aschendorff Verlag, 2015, ss. 516, ill.**

Publikacja *Die Zentrumspartei im Kaiserreich. Bilanz und Perspektiven* stanowi pokłosie naukowej konferencji zorganizowanej w dniach 16–18 X 2015 r. na katolickiej uczelni Erbacher Hof w Moguncji, a jej przedmiotem są losy partii Centrum, która powstała w 1870 r. w Berlinie jako polityczna reprezentacja niemieckich katolików. Wyrosła ona na jedną z głównych sił politycznych okresu cesarstwa niemieckiego, a szczególnie silne wpływy posiadała w regionach w dużej mierze katolickich (m.in. we wschodniej części Śląska). Historia partii Centrum budzi spore zainteresowanie badaczy. Tylko w ciągu ostatnich 40 lat powstało kilkadziesiąt prac jej poświęconych, w tym wydawnictwa źródłowe i leksykony biograficzne członków. Analizowano na nowo m.in. podejście kanclerza Ottona von Bismarcka do Centrum i stosunek „obleżonej twierdzy” katolików do zjednoczonego państwa niemieckiego. Niektórzy historycy uznawali przy tym Centrum za partię w istocie liberalną, wolnościową w sensie reprezentowania większej części społeczeństwa Rzeszy. Sygnalizowane badania nie wyczerpywały tematu. Do słabiej poznanych wątków można zaliczyć m.in. problem organizacji Centrum w okresie *Kulturkampfu* i współpracy partii z innymi organizacjami.

W zamyśle redaktorów tomu – Andreasa Linsemanna i Markusa Raascha – ma on nie tylko wypełnić luki w historiografii Centrum, ale też wpisać się w dyskusję między zwolennikami i krytykami „kulturowego spojrzenia na historię polityczną” oraz dać asumpt do „wyszukiwania nowych perspektyw historiografii” (s. 14). Staraniem autorów wymienione cele udało się zrealizować przynajmniej

w części, a ich opracowania wyznaczają dobry punkt wyjścia do dalszych badań szczegółowych. Na publikację składa się 18 artykułów naukowych, podzielonych na następujące bloki tematyczne: partia Centrum i jej środowisko, spór o kształt Centrum, „frakcje” Centrum, Centrum i „inni” (w znaczeniu mniejszości wyznaniowych i narodowościowych), Centrum w kontekście międzynarodowym, pamięć o Centrum w republice weimarskiej i III Rzeszy. Książkę zamyka zapis dyskusji podjętej przez dwóch polityków niemieckich: Norberta Geisa (CSU) i Wolfganga Thiersego (SPD) na temat tego, czy we współczesnych Niemczech istnieje jeszcze „polityczny katolicyzm”. Można z niej wywnioskować, że związek polityki i Kościoła w tym kraju nie wygląda obecnie tak, jak to miało miejsce w XIX w. Ich relacje rozluźniły się i w mniejszym stopniu wpływają na społeczeństwo.

W pierwszym artykule zamieszczonym w publikacji Wilfried Loth (*Katholische Milieubildung, katholische Subgesellschaft und Zentrumspartei. Eine Bilanz*) udziela odpowiedzi na pytania o genezę partii Centrum, a ponadto zastanawia się nad zasadnością wykorzystania pojęcia „jednolite środowisko” w odniesieniu do niemieckich katolików w latach 70. XIX w. Karsten Ruppert (*Die Laien im Aufbruch. Katholikentage und Zentrumspartei*) skupia się z kolei na przedstawieniu spotkań świeckich katolików (zwanych „Katholikentage”), które zwoływano jeszcze przed założeniem Centrum, tj. od Wiosny Ludów. Partia wykorzystała je do integrowania własnego środowiska politycznego. Tina Eberlein i Markus Raasch (*Woher kam der Politische Katholizismus? Zum Portfolio der ersten Zentrumsmitglieder*) odpowiadają na zadane w tytule pytanie o pochodzenie, wykształcenie i związki rodzinne członków Centrum, przy czym skupili się tylko na politykach Centrum pochodzenia szlacheckiego. W drugiej części pracy, Winfried Becker (*Georg von Hertling und die Sozialpolitik der Deutschen Zentrumspartei 1877–1891*) prezentuje centrowego działacza Georga von Hertlinga i jego poglądy. Miał on duży wpływ na linię polityczną Centrum, w tym m.in. na socjalne prawodawstwo niemieckie doby cesarstwa. Warto przypomnieć, że partia ta domagała się na forum parlamentu reformy systemu ubezpieczeń. Ingo Löppenberg (*Praktizierter Zivilismus. Das Zentrum, seine Kolonialpolitik und die Deutschen Schutztruppen*) przedstawia zmienny stosunek katolickiej partii do polityki kolonialnej przed I wojną światową. Przypominał on, że politycy Centrum głosili hasła pacyfizmu, stąd żołnierze-chrześcijanie nie powinni byli wspierać polityki wojennej w koloniach niemieckich. Michael Kitzing (*Theodor Wacker und das badische Zentrum 1888–1917. Ein Beitrag zu Politik und Organisationsstrukturen der Zentrumspartei auf regionaler*

Ebene) opisuje strukturę partii Centrum na przykładzie Badonii. Zwraca uwagę na postać Theodora Wackera, jednego z czołowych polityków tego kraju. Ostatnim artykułem tej części pracy jest wypowiedź Gerharda Trautmannsbergera pt. *Hinterbänkler? Der bayerische Zentrumspolitiker Maximilian Freiherr von Soden-Fraunhofen*, w którym opisuje on działalność polityka Centrum z Bawarii barona Maksymiliana von Soden-Fraunhofen. Dzięki bogatym źródłom pamiętnikarskim można poznać jego osobę, jak też subiektywne spojrzenie barona na życie polityczne jego epoki.

Kolejna część pracy mówi o stosunku Centrum do innych nurtów politycznych, religijnych i społecznych, co widać na przykładzie tekstu Christopha Nonna (*Bismarck und der Politische Katholizismus*), a także roli tej partii w regionach zdominowanych przez protestantów, takich jak: Turyngia (Stefan Gerber, *Zentrum und Peripherie. Die Zentrumspartei in Thüringen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*) czy w Palatynacie (Ernst Otto Bräunche, *Die Zentrumspartei im konfessionellen Gefüge der Pfalz*). Markus Raasch podejmuje zaś ważny temat katolickiego antysemityzmu na terenie cesarstwa niemieckiego od lat 70. XIX w. (*Das Zentrum und die Anderen. Zum Problem des katholischen Antisemitismus*). W ostatniej części pracy Christopher Dowe pisze o tworzeniu „polityki historycznej” Centrum związanej z Matthiasem Erzbergerem i Adolfem Gröberem, czołowymi politykami tej partii. Nietypowym sposobem przedstawienia zróżnicowanego oblicza przedstawicieli Centrum jest prozopograficzny artykuł Joachima Kuropki pt. *Eine „Zentrumsfamilie”. Die Familie Galen vom Kaiserreich bis zur NS-Zeit*, która zarysowuje losy wybranych przedstawicieli rodu von Galen w okresie od cesarstwa do narodowego socjalizmu. Na ich przykładzie zobaczyć można, w jaki sposób ustrój wpływał na formę aktywności politycznej w katolickiej partii. W okresie cesarstwa podejmując inicjatywy w zakresie reform społecznych, od końca republiki ograniczając swą działalność do sprzeciwu wobec zachodzących zmian. Zdecydowanie inną, pozytywną reakcją lokalnego środowiska centrowego na zdobycie władzy przez Hitlera w 1933 r. ukazała Christiane Hoth („*Wir haben es mit wenig Menschen fertiggebracht, ein Reich zu erobern, und wir werden auch noch fertig bringen, Eichstätt zu erobern*”). *Das katholische Milieu und die „Macht-ergreifung“ am Beispiel der bayerischen Kleinstadt Eichstätt*).

Ze śląskiego punktu widzenia najbardziej interesujący wydaje się tekst Arne Thomsena pt. *Die Auseinandersetzungen zwischen prodeutschen und propolnischen Politikern in der schlesischen Zentrumspartei bis 1914*. Temat sporów w łonie

partii Centrum na tle polityki względem ludności polskojęzycznej na Śląsku był obecny w polskiej nauce od dawna, wystarczy wspomnieć takich autorów jak Mieczysław Pater czy Marek Czapliński¹. Arne Thomsen rozpatruje działalność Centrum na Śląsku jako element silnie oddziaływający na polskojęzyczną ludność Górnego Śląska. W okresie antypolskich zarządzeń Bismarcka katolicka partia wystąpiła w obronie ludności polskojęzycznej. Autor opisuje akcję protestacyjną ze strony Centrum przeciwko dyskryminującym Polaków zarządzeniom władz, zwracając uwagę na rolę pisma „Katolik” oraz posłów Centrum w sejmie pruskim. Następnie opisany został wpływ przedstawicieli duchowieństwa górnośląskiego oraz prasy śląskiej na działania Centrum, w tym rola biskupa wrocławskiego Georga Koppa. Kardynał przyczyniał się do germanizowania górnośląskich katolików, aczkolwiek wydaje się, że pod sam koniec życia jego stosunek do obecności języka polskiego w nauce religii zelżał. Opisany jest dalej rozłam w Centrum, który zaznaczył się od 1893 r. oraz związanie się części jego członków z ruchem polskim. Autor osobno charakteryzuje działalność kilku najbardziej prominentnych działaczy tzw. polskiego skrzydła Centrum, jak Adam Napieralski, Juliusz Szmul oraz Franz Strzoda. Opisano rozłam w łonie partii i stosunek Centrum do środowiska skupionego wokół „Katolika” w okresie wyborów lat 1893–1907 oraz podejście partii do narodowego ruchu polskiego. Artykuł ten z punktu widzenia polskiej historiografii nie wprowadza nowych ustaleń, ale może przybliżyć temat śląskiej partii Centrum niemieckojęzycznym czytelnikom.

Artykuły zawarte w tomie opierają się na zróżnicowanej bazie źródłowej. Część z nich ma syntetyczny charakter i została przygotowana na podstawie dotychczasowych ustaleń historyków. Podstawa innych została rozszerzona o wydawnictwa źródłowe oraz prasę. Kwerendę źródłową w archiwach niemieckich i polskich przeprowadziło niewielu autorów, którzy przedstawili też nowe ustalenia. Do pozytywnych wyjątków zaliczyć należy m.in. artykuły Wilfrieda Lotha oraz Tiny Eberlein i Markusa Raascha. W pozostałych przypadkach można mówić o pewnej wtórności. Książka *Die Zentrumsparthei im Kaiserreich. Bilanz und Perspektiven* może zatem uchodzić za podsumowanie dotychczasowego stanu badań na temat Centrum w okresie cesarstwa niemieckiego. Pozwala ona usystematyzować wiedzę

¹ Mieczysław Pater, *Centrum a ruch polski na Górnym Śląsku (1879–1893)*, Katowice 1971; idem, *Duchowieństwo katolickie wobec spraw polskich na Górnym Śląsku (1891–1914)*, Katowice 2004; idem, *Ruch polski na Górnym Śląsku w latach 1879–1893*, Wrocław 1969; Marek Czapliński, *Adam Napieralski 1861–1928. Biografia polityczna*, Wrocław 1974.

historyczną i spojrzeć na działalność partii z różnych perspektyw. Prezentowane wydawnictwo może stanowić punkt wyjścia do dalszych badań obejmujących swym zakresem dzieje niemieckiego katolicyzmu politycznego, co w kontekście związków katolicyzmu z ruchem polskim w państwie pruskim w XIX i na początku XX w. wydaje się interesujące również dla polskich badaczy.